

ZNAČILNOSTI POSELITVE HRVATOV V SLOVENIJI OB HRVAŠKI MEJI OD POMURJA DO SLOVENSKE ISTRE V LUČI MANJŠINSKE ZAŠČITE

DAMIR JOSIPOVIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, Slovenija.
E-pošta: damir.josipovic@gmail.com

DOPISNI AVTOR
damir.josipovic@gmail.com

Sprejeto

17. 8. 2022

Izdano

18. 8. 2023

Povzetek Članek predstavlja analitski prikaz številčnega razvoja hrvaškega prebivalstva v Sloveniji in v specifičnih območjih večje številčne zastopanosti v slovensko-hrvaškem obmejnem pasu ob hrvaški meji med Pomurjem in Slovensko Istro. Avtor analizira območja poselitve Hrvatov na podlagi podatkov popisa prebivalstva in glede na zgodovinsko ter tradicionalno prisotnost od časa modernih popisov prebivalstva predlaga opredelitev območja manjšinske zaščite. Glede na najdalgotrajnejšo in številčno prisotnost zlasti v obmejnem pasu ob hrvaški meji avtor predlaga vključitev teh predelov v območja posebne kulturološke vrednosti kot specifične kulturne pokrajine zaznamovane s kompleksnimi demografskimi in historičnimi procesi. Avtor primerja tudi ureditev drugih dveh prostorsko zaščitenih manjšin (madžarske in italijanske) preko koncepta narodno mešanega območja (NMO). Ugotavlja, da zaradi migracijskih procesov in razvojnih dejavnikov nastajajo velike razlike med NMO, zaradi česar taka rešitev dolgoročno ni najbolj ustrezna. Čeprav bi bila mogoča aplikacija koncepta NMO na primeru Hrvatov v Sloveniji, se avtor nagiba k splošnejši rešitvi zaščite v obliki regionalno zaščitenih kulturne pokrajine specifičnega historičnega (mejnega) in etnično-demografskega razvoja.

Ključne besede:

Hrvati v Sloveniji,
Hrvati v Pomurju,
slovensko-hrvaška meja,
manjšinska zaščita,
zaščiteni kulturna
pokrajina

1 Uvod

Kljub relativni majhnosti v primerjavi z drugimi državami ima Slovenija zelo pestro zgodovino teritorialnega oblikovanja v celovito geopolitično entiteto. Skozi zadnji dve stoletji je bil to tisti prostor, ki je bil najjasneje definiran proti severu in zahodu, proti vzhodu ali jugu pa bistveno manj ali sploh nič (prim. Zajc 2006). Medtem ko sta bili severno in zahodno slovensko mejišče velikokrat predmet raziskav, pa se z jugovzhodnim mejiščem v celoti ni bavilo veliko raziskovalcev. Ključni problem pri tem je predstavljalo jezikovno nadaljevanje istih ali zelo podobnih narečij in dialektov preko meje, ki ji javnost neupravičeno pogosto pravi slovenska »južna« meja, ali celo »meja na Kolpi«. Večji del slovensko-hrvaške meje je usmerjen proti vzhodu in jugovzhodu, predvsem pa večina ozemlja sosednje Hrvaške leži vzhodno (in ne južno) od večine ozemlja Slovenije.

Politično-geografsko osnovo slovensko-hrvaške meje predstavlja skrajna meja germanskega prodora proti osrčju Jugovzhodne Evrope ali Balkanskega polotoka in se je večinoma oblikovala med 13. in 17. stoletjem (Josipovič 2005). Tej sili zoperstavljena je bila od 14. stoletja dalje otomanska penetracija v nasprotni smeri – proti severozahodu in Alpam. Posledično je skoraj razpolovila politično-geografski prostor Hrvaške in se dotaknila tedaj že stabilizirane linije prodora germanskega Svetega Rimskega cesarstva (Josipovič 2005; 2021). To je osnova za nastanek današnje meje, ki je tako globoko posegla v zahodni del južnoslovanskega prostora in predisponirala nastanek Slovencev in Hrvatov ter etnične razlike med njimi (ibid.). Politično-geografsko je torej glavno mejišče med germanskim, romanskim in slovanskim padlo globoko v južnoslovanski korpus in zasejalo cepitveno leziko, ki je lokalne nacionalistične elite s tega območja niso znale zakrpati, saj je niso globinsko analizirale, da bi jo lahko sploh zares razumele (Josipovič 2009a).

Rezultat je znan: danes imamo Slovence in Hrvate ter Slovenijo in Hrvaško. A ti dve mladi neodvisni državi sta zelo šibki, skupaj na ozemlju 76.000 km² premoreta le 6 milijonov prebivalcev, kar bi ju moralo siliti k mnogo večji vzajemnosti in sodelovanju v globaliziranem svetu. Kljub temu je večina prebivalstva ene in druge države prepričanih, da obstaja med narodoma oziroma med njunima naslovnima etnijama, Slovenci in Hrvati, nepremostljiva razlika, ki je sicer ne znajo pojasniti, in kakor da bi se v 6. stoletju med novonaseljeno avaro-slovansko (prim. Pohl 2002) grupacijo na post-rimskem območju, dogovorili, da bodo tisti, ki bodo prečkali Sotlo, postali Slovenci, tisti ki pak je ne bodo, pa bodo postali Hrvati. Zato so poslej

moderna zgodovinarja celo še v drugi polovici 20. stoletja prepričano zarisovali medrepubliško mejo kot mejo nikdar doseženega prej parafraziranega praslovenskega dogovora. Kako smešna, a globoka zabloda, ki pa je uspela, hote in nehote, vede in nevede, zakoličiti zamišljeno umetno delitev. Odtlej si populacijo z obeh strani Mure, Drave, Sotle in Kolpe zamišljamo kot Hrvate in Slovence.

Seveda je k temu v precejšnji meri prispeval jezikovni standard. Kakorkoli se je veliki Primož Trubar trudil opolnomočiti ljudstvo, da bi lahko čimširše razumelo Božjo besedo tudi preko prehodov v govorih in narečjih ter nenazadnje pisavah, se je skupni idiom definitivno razmaknil šele v 19. stoletju. Najprej je v 1830. letih Ljudevit Gaj poskrbel za prehod od slovenskega jezika zagorsko-zagrebskega okrožja na kajkavski osnovi k štokavsko-ijekavskemu knjižnemu jeziku Dubrovniške inteligence. Na drugi strani je do konca 19. stoletja gornjekranjski (gorenjski) vpliv povsem izpodrinil dolensko verzijo knjižne kranjščine in jo oddaljil od svojega naravnega zaledja na Hrvaškem in v Slavoniji (Josipovič 2021). Danes zato ne more čuditi, da prebivalstvo dojemata razliko med dubrovniško ijekavsko novoštokavščino oziroma standardno hrvaščino, kljub številčni primesi slovenskega besedja, in standardno slovenščino na gorenjski osnovi, še posebej govorjenim jezikom, polnim glasovnega reduciranja. Večinske percepcije prebivalstva zato jezikovno večjo razliko vidijo med standardno slovenščino in hrvaščino, kakor pa med standardno hrvaščino in standardno srbsščino. Čeprav tudi slednji dve zvenita drugače (ijekavski in ekavski standard ter razlike v skladnji), sta si po novoštokavski ijekavski vzhodnohercegovo-dubrovniški osnovi dejansko bliže, po govorjenih narečnih različicah pa dlje kot slovenska in hrvaška narečja.

Prav to nerešeno lingvistično vprašanje, ki hkrati tudi ni našlo poti v kurikule, generira povsem zgrešene, a realitetno prisotne percepcije najširših množic prebivalstva. Te pa so pomembne, saj na njihovih zaznavah temeljijo njihove vsakdanje prakse razločevanja. Odtlej namreč mislimo in si »zamišljamo« skupnosti, katerim hočemo ali nočemo pripadati (prim. Anderson 1991). Če strnemo, so prav te subjektivne percepcije, ki so prevladale najprej v narodnih elitah poznega 19. in zgodnjega 20. stoletja in nato med množicami, privedle do ukvarjanja z vprašanjem etnične pripadnosti in tukajšnje naslovne teme.

2 Značilnosti prostorske razporeditve Hrvatov v Sloveniji

Geografskega vzorca poselitve Hrvatov v Sloveniji ne bi bilo mogoče opazovati, ako bi ne bili na voljo moderni popisni podatki od druge polovice 19. stoletja sem, ki so razlikovali bodisi govorni jezik bodisi njegovo veroizpoved, v 20. stoletju pa tudi že etnično samoopredelitev posameznikov, mestoma še vedno kolektivno pripisano s strani tretjih oseb (Josipovič 2014). Zato bomo najprej opredelili planske migracije in instrumentalizacijo etničnosti pri tem. Hrvati v Sloveniji so bili instrumentalizirani kot pomožna populacija za doseganje nove slovenizacije (in kasneje jugoslavizacije) območij, ki vsaj do prve svetovne vojne niso bila homogeno ne slovenska ne hrvaška. Prepoznavamo dva recentna politično-geografska vzorca poselitve Hrvatov povezanih z njihovo etnično instrumentalizacijo na današnjem ozemlju Republike Slovenije.

Prvi je vezan na obdobje po Trianonski pogodbi, ki je Kraljevini SHS poleg drugih pokrajin dodelila tudi Prekmurje v današnjih mejah. V procesu naseljevanja Prekmurja so bili pri selitvah uporabljeni Slovenci in Hrvati s Primorske (Goriške, Krasa in Istre). Sicer pa so Hrvate v Prekmurju prvi popisi beležili že več kot stoletje prej.

Drugi je vezan na obdobje po drugi svetovni vojni, ko so bili Hrvati ob Slovencih udeleženi v planskih selitvah na Kočevsko in v obalnih mestih, torej na območja, ki jih je zadel izgon (Nemci s Kočevske, Apaškega polja, zahodnega Goriškega in večjih mest) ali optiranje za Italijo (Italijani v Istri). Poleg Slovencev so bili Hrvati v zlasti velikem številu naseljeni v obalna mesta in njihovo zaledje (kjer so jih popisi beležili že prej), ter na Kočevsko, večinoma v opustošene gozdarske vasi Kočevarjev.

Ta dva tipa planskih migracij sta zajela tri območja: Dolnje Prekmurje, zahodno Istro in Kočevsko v celoti. Zato so ta območja poleg pretekle etnične posebnosti pridobila novo komponento in se transformirala v kulturno-geografsko specifičen naselbinski sistem. Prav ta transformacija tem območjem daje še posebno kulturološko in etnografsko vrednost ter je že samo zato vredna posebne regionalne zaščite kulturne pokrajine, h kateri se bomo vrnili v zaključku.

Poleg teh območjih so Hrvati zgodovinsko prisotni v celotnem obmejnem slovensko-hrvaškem pasu kot posledica prepustne ali neobstoječe meje, kjer je v visokem deležu prihajalo do prekomejnih porok in vzajemnih selitev preko meje.

Zgodovinsko etnografsko in toponomastično gledano pa je seveda splet slovenstva in hrvaštva praktično neločljiv in stoletja prisoten po skoraj celotnem ozemlju, ki danes predstavlja Slovenijo. To beleži že Valvasor in o tem pišejo kronisti, ko omenjajo stotisoče odpeljanih v turško sužnost in povratne migracije hrvaško-bosenskih v ogromni večini katoliških Uskokov pretežno iz območij srednjeveških Hrvaške, Bosne in Slavonije, ki so bili dlje časa v celoti ali deloma pod otomansko okupacijo oziroma del Otomanske države (prim. Mikeln in Grafenauer 1991).

3 Številčni razvoj in starostna struktura Hrvatov v Sloveniji v primerjavi z ustavno priznanimi manjšinami

Hrvate na ozemlju, ki ga danes obsega Slovenija, že tradicionalno beleži uradna statistika vse odkar se izvajajo »moderni« popisi prebivalstva (od leta 1857) in odkar je šlo za prostorsko podrobnejše sklepanje o narodnostni ali etnični sestavi prebivalstva na osnovi govorjenega oziroma maternega jezika (od leta 1880). Metoda ugotavljanja jezikovne strukture, iz katere se je sklepalo na etnično oziroma narodno, je tedaj temeljila na občevalnem jeziku (v avstrijskem delu) in maternem jeziku (v ogrskem delu). Metoda maternega jezika je bila v rabi tudi v Kraljevini SHS in kasnejši Kraljevini Jugoslaviji. Po podatkih popisa 1921, ki ne zajemajo ozemlja zahodno od rapalske meje, je bilo na ozemlju Ljubljanske in Mariborske velike županije (od leta 1929 Dravske Banovine) po maternem jeziku Hrvatov okrog 5000. Če k temu prištejemo še okrog 3500 Hrvatov v slovenskem delu historične Istre po podatkih italijanskih popisov (Mileta Mattiaz 2002, 108–112), govorimo o takratni populaciji okrog 8500 Hrvatov na ozemlju, ki ga danes pokriva Slovenija.

Po drugi svetovni vojni se vprašanju jezika v popisih pridruži vprašanje subjektivne in svobodno izražene etnične (narodne, narodnostne) pripadnosti. Popis iz leta 1948 je naštel okrog 12.000 Hrvatov, vendar ni vključeval ozemlja Cone B STO in območij kasneje priključenih k SRS. Skupaj z navedenimi območji po ozemeljski zaokrožitvi Slovenije je bilo ocenjeno število Hrvatov v Sloveniji nad 16.000 (popis 1961, primerjalni pregled popisov, SZS, SURS). Na Cono B STO ter ostala k Sloveniji priključena ozemlja tako odpade nad 4000 oseb. Za primerjavo navedimo, da je Rogličev popis iz leta 1945 v Slovenski Istri (preračunano na današnje ozemlje) naštel 573 Hrvatov, kar je mnogo manj kot v obdobju 1880–1910 (Roglič 1946; lastni preračuni).

Jugoslovanski popis iz leta 1948 je omogočal tudi analizo prebivalstva po etničnosti na osnovi kraja rojstva. Tako je bilo v Slovenijo do vključno leta 1947 z območja Hrvaške priseljenih dobrih 3000 prebivalcev, iz Bosne in Hercegovine kot območja s hrvaškim konstitutivnim narodom pa komaj nekaj nad 100, kar ni imelo vpliva na skupno strukturo Hrvatov v Sloveniji (popis 1948, SZS, SURS). Iz tričetrtinskega deleža na območju Slovenije rojenih Hrvatov (9.000 od 12.000 po podatkih popisa 1948 brez Cone B STO in območij kasneje priključenih k SRS) lahko sklepamo, da je bila že tedaj uveljavljena dolgotrajna, tradicionalna in relativno številčna prisotnost Hrvatov v Sloveniji, kar potrjujejo tudi podatki predvojnih popisov. Upoštevajoč celoten današnji teritorij Slovenije lahko tedanje število ocenimo na približno 12.000 rojenih na območju današnje Slovenije (75 odstotkov od 16.000). Delež od rojstva živečih na ozemlju določene države navajamo zato, ker je za nekatere avtorje prav to ključni element upravičenosti do posebne zaščite: »Pripadniki klasičnih narodnih manjšin, [ki sta predmet obravnave v posebnem meddržavnem sporazumu,] bi načeloma morali biti samo tisti, ki imajo v Sloveniji prvo prebivališče« (Komac 2002, 95).

Takrat (popis 1948) torej že tradicionalno prisotni v Sloveniji so Hrvati po številu (več kot 16.000) presegali vse ostale manjšine, vključno z Madžari in Italijani. Po letu 1948 število Hrvatov najbolj poraste v drugi polovici petdesetih (+11.000) in v šestdesetih letih (+10.000). V sedemdesetih njihovo število še dodatno naraste (+12.000), k čemur poleg priseljevanja prispeva vstop v rodno dobo povojnih babyboom generacij (Preglednica 1). Tudi sicer je rodnostno obnašanje pri Hrvatih v Sloveniji zelo podobno slovenskemu povprečju (Josipovič 2006). Po letu 1981, ko popisno število Hrvatov v Sloveniji doseže višek (54.000), sledi izrazito upadanje hrvaške narodnostne opredelitve na slabih 36.000 leta 2002, ne pa tudi jezikovne, ki je ostala relativno visoka – okrog 54.000 maternih govorcev hrvaščine. Zmanjšanju dejanske hrvaške populacije so botrovali vzporedni procesi fizičnega zmanjševanja populacije (višja smrtnost ob višji povprečni starosti), okolnosti pretežne razpršenosti položaja znotraj večinskega prebivalstva, opuščanja specifičnega etničnega opredeljevanja in prehoda v slovensko etnično opredelitev.

Tabela 1: Število Hrvatov po popisih prebivalstva v okviru današnjega ozemlja Slovenije

	1921*	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002	2002*
Hrvati v Sloveniji	8.500	16.209	20.862	31.429	41.556	53.882	52.876	35.642	54.205

Vir: Popisi prebivalstva 1921, 1948–2002; SZS, SURS; *opomba: število Hrvatov po maternem jeziku

Iz popisa leta 2002 je mogoče tudi dokaj dobro rekonstruirati etnično pripadnost priseljenih Hrvatov glede na območje odselitve. Večina jih je izhajala iz Hrvaške (71 %), Bosne in Hercegovine (26 %) in Vojvodine (2 %). Med versko opredeljenimi so Hrvati skoraj izključno katoliki (99 %), nekaj (1 %) pa je celo pravoslavni, čeprav veroizpoved pomeni enega temeljnih diakritikov etničnega ločevanja med Hrvati (pretežno katoliki) in Srbi (skoraj izključno pravoslavni) (Josipovič 2016).

3.1 Zgodovinska prisotnost Hrvatov v Prekmurju

Če pogledamo časovno nekoliko bliže v preteklost, ugotavljamo zabeleženo prisotnost Hrvatov v Prekmurju že v 18. stoletju v davčnih popisih in tudi v prvem popisu za Ogrsko iz 1787, ko so našeli 460 Hrvatov ali 1,1 odstotka takratnega prebivalstva Prekmurja (Tabela 2). Ta popis sicer metodološko ni primerljiv s tistimi po letu 1857, vendar že govori o sklenjenem pasu poselitve domnevno iz Međimurja, kot prenaseljenega območja, na območje Hotize, Kota in Kapce (prim. Kocsis 2005). Od uvedbe modernega popisovanja leta 1880, ki je vključevalo tudi materni jezik prebivalstva, pa so našeli 250 Hrvatov ali 0,3 odstotka prebivalstva Prekmurja. V stoletju med obema popisoma se je tako število Hrvatov zmanjšalo na račun opredeljevanja za slovenstvo in posledični postopni slovenizaciji tudi Dolnjega Prekmurja. Čeprav Hrvate najdemo v številnih naseljih (Kapca, Kot, Gaberje, Dolga vas, Lendava, Dolgovaške Gorice, Lendavske Gorice, Petišovci, Pince Marof, Pince), v nobenem od teh ne predstavljajo absolutne večine. Da je bilo hrvaštvo Dolnjega Prekmurja zgodovinsko prisotno in pomembno dokazuje nemško-madžarsko-hrvaška trojezičnost, ki je bila vsaj na področju zemljiške knjige običajna. Zemljiška izmera iz leta 1860 je namreč mape in kartografsko gradivo naslavljala v treh jezikih. Vsekakor pa je hrvaška opredelitev postopno že prehajala v slovensko, saj je do leta 1910 število Hrvatov padalo, po naseljevanju Lendavskega kota pa je ponovno zraslo (Tabela 2).

Tabela 2: Hrvati v Prekmurju po popisih v obdobju 1787–2002

1787	1828	1880*	1890*	1900*	1910*	1921*	1931*	1941*
460	n.p.	250	213	151	163	331	552	355
1,1%	n.p.	0,3%	0,3%	0,2%	0,2%	0,4%	0,6%	0,4%
1948	1953	1961	1971	1981	1991	1991*	2002	2002*
574	841	807	1021	1516	1513	1790	920	1511
0,6%	0,9%	0,9%	1,1%	1,6%	1,7%	2,0%	1,1%	1,8%

Vir: Kocsis 2005; *opomba: število Hrvatov po maternem jeziku)

Tudi ti podatki so nepopolni, saj ne vsebujejo podatkov iz preostalih naselij ogrskega dela Dvojne monarhije, ki jih na osnovi posebne analize podatkov ogrskega popisa iz leta 1880 tukaj navajamo prvič. Gre za območje Razkrižja, ki je kot del Međimurja spadalo k Ogrski. Območje Razkrižja v današnjem obsegu je štelo 1508 prebivalcev brez vojaštva. Če ocenimo tedanji delež opredeljenih za Hrvate po maternem jeziku na 95 odstotkov lokalnega prebivalstva (1433). S tem je postavljena tudi ocena števila Hrvatov v nekdanjem ogrskem delu Slovenije: od skupno 75.275 prebivalcev Prekmurja in Razkrižja leta 1880 je bilo 1683 Hrvatov ali 2,2 odstotka.

3.2 Številčnost priznanih in prostorsko zaščitene manjšin v Sloveniji v primerjavi s Hrvati

Številčno stanje na popisu leta 2002 za ustavno zaščitene manjšine v Sloveniji je bilo mnogo bolj skromno kot pri Hrvatih, kar pa seveda ne sme in ne more vplivati na pridobljene posebne pravice. Popis 2002 je naštel 2258 Italijanov, 6243 Madžarov in 3246 Romov. Število opredeljenih kot Hrvati na zadnjem popisu iz 2002 je bilo nekajkrat večje od omenjenih (35.642), vendar pa je njihov historični prostor poselitve precej drugačen in mnogo širši od omenjenih treh skupnosti. Tudi njihova starostna struktura je precej različna in nekje vmes med klasično manjšinsko sliko pretežno starega manjšinskega članstva in pretežno priseljenko manjšinsko strukturo, v kateri izstopa mlajše aktivno prebivalstvo, običajno s poudarjeno prisotnostjo moških. Hrvati v Sloveniji vsebujejo oba »pola«, tako tradicionalno starejšega, kot tudi nekoliko poudarjeni aktivni del prebivalstva, čeprav po spolu uravnotežen, kakor pri večinskem prebivalstvu.

Primerjava starostnih struktur pokaže, da so se mlajši od 35 let bistveno težje opredelili kot Italijani, Madžari, ali Hrvati. Taka razporeditev po starosti in spolu pomeni tudi nepriljubljenost posredovati ta podatek popisovalcem, ki je vedno lahko posledica stigmatizacije prištevanja k članstvu v manjšini, manjšim kariernim možnostim mladih, družbenim pritiskom itd. (Josipovič 2019), kar je razvidno iz vseh treh razporeditev. Hkrati ti dejavniki pojasnjujejo velik razkorak med opredelitvijo za hrvaški materni jezik (54.000) in za narodnost (36.000). Pri Romih

je ravno obratno: za Rome se opredeljuje izrazito več mladih kot starejši, saj je proces njihove etnične emancipacije povezan s poznim priznanjem generičnega etnonima in posebne zakonske zaščite (2007). Zato njihove strukture po spolu in starosti ne moremo neposredno povezovati z višjo rodnostjo, čeprav so imeli nekoliko nadpovprečno rodnost (Josipovič in Repolusk 2003). Na drugi strani so Hrvati, tako kot Italijani in Madžari, izraziti udeleženci heteroetničnih partnerskih zvez, kar prav tako kaže na veliko etnično prehodnost z večinsko opredelitvijo. Zato zlasti prednjačijo sklenitve zakonskih ali partnerskih zvez s pripadniki dominantne etnije, podobno kot to velja za Italijane v Slovenski Istri (Piry in Repolusk 1985:51) in pa Slovence na Hrvaškem v preteklih desetletjih, ki so se v znatnem delu napajali iz migracij. Proces zmanjšanega opredeljevanja za Hrvate v Sloveniji (kakor tudi primerjalno velja za Slovence na Hrvaškem) v mlajših generacijah in prehod v druge, najpogosteje v večinsko etnično opredelitev, je pravzaprav zrcalen. To pomeni, da v binomu Slovenci–Hrvati pogosto prihajalo do teritorialnega principa etničnosti, ko se je že generacija potomcev priseljenih pričela etnično opredeljevati kot večina. Visok delež heteroetničnih porok omenjeni proces še pospešuje, saj sta se dve petini Hrvatov poročili s Hrvati, kar polovica pa s Slovenci, pri čemer podobno ženitne izbire v obratni smeri veljajo tudi za Hrvate (Josipovič 2006, 236).

4 »Narodno mešana območja« kot prostorska zaščita manjšin v Istri in v Prekmurju

Medtem, ko se območja bolj zgoščene poselitve Italijanov vežejo pretežno na urbani ali urbanizirani obalni prostor Slovenske Istre, Madžarov pa na ruralni in deloma urbanizirani prostor vzhodnega Prekmurja, je pri Hrvatih poselitveni prostor bistveno širši. Podobno kot pri Italijanah in Madžarih, je njihov poselitveni prostor etnično že nehomogen ali docela disperzen. Pri Romih je zaščita drugačnega tipa in se ne veže na konkretna naselja, temveč na občine zlasti preko instituta romskega svetnika.

Koncept narodno mešanih območij (NMO) teži k prostorski zamejitvi večjih zgoštitev ščitenega prebivalstva. Tako NMO, kjer »avtohtono živijo« pripadniki italijanske narodne skupnosti in kjer je poleg slovenščine uradni jezik tudi italijanščina, obsega dele štirih današnjih obalnih občin in predstavlja medsebojno sklenjen teritorij 24 naselij in enega zaselka, vendar pa v nobenem naselju Italijani ne predstavljajo več večine. Če izhajamo iz ustavnega načela o »avtohtoni« poselitvi, ki pa ni nikjer definirano, vidimo, da se je to načelo na primeru italijanske skupnosti v Slovenski Istri izčrpalo. Če ga apliciramo *stricto sensu* je med 3064 opredeljenimi kot Italijani v Sloveniji v okviru naselja znotraj NMO od rojstva živelo le še 1018 ali 33,2 odstotka oseb, ki so se leta 1991 opredelile kot Italijani v Sloveniji, oziroma 38,6 odstotka vseh Italijanov v okviru NMO (Josipovič 2014). Hkrati je narasel delež Italijanov živečih izven zaščitenih naselij na skoraj petino, kar še zmanjšuje že tako

majhno število Italijanov v Sloveniji. Pri tako mobilni populaciji, kot so Italijani, s ščitenjem narodno mešanega območja (NMO) dejansko ščitimo konkreten prostor, ne glede na to, kdo v njem prebiva in kakšno migracijsko izkušnjo v družini ima.

Prekmurje na drugi strani je prav tako obmejno območje, a geografsko zelo drugačno od Slovenske Istre. Drugačna je tudi prostorska razmestitev manjšin. Med njimi prevladujejo Madžari, sledijo pa Hrvati in Romi, medtem ko je vseh ostalih znatno manj (tabela 3). Pravzaprav gre pri Hrvatih za dvojnost z Madžari, saj v NMO predstavljajo kar 6,4 odstotka prebivalstva in se pojavljajo v vseh naseljih, kjer so tradicionalno prisotni tudi Madžari. Pomembna značilnost NMO v Prekmurju je, da se sestoji iz dveh prostorsko ločenih enot. Večja enota, NMO Lendava, obsega 22 naselij, v katerih so Madžari po popisu iz leta 1991 dosegali 49,2 odstotka vseh prebivalcev NMO oziroma 51,4 odstotka med vsemi etnično opredeljenimi v okviru NMO Lendava. Njihova mobilnost je bila pričakovano nižja od mobilnosti v istrskem, močno urbaniziranem NMO, saj je skoraj dve tretjini (63,6 odstotka) Madžarov od rojstva živelo v naselju v okviru tamkajšnjega NMO. Murskosoboška enota NMO (vzhodno Goričko) je precej manjša in obsega vsega 8 naselij izpostavljenih močni depopulaciji. V njih je živelo 1528 prebivalcev, od katerih jih je bilo po popisu leta 1991 za Madžare opredeljenih 65,8 odstotka. Glede na bolj homogeno, a periferno poselitev je pričakovano visok delež (76,7 odstotka) od rojstva živečih v naseljih v okviru NMO, hkrati pa je bila emigracija močna, saj je ena četrtina ali več kot 300 Madžarov prebivalo po drugih naseljih širom upravne enote Murska Sobota. V okviru obeh prekmurskih NMO je leta 1991 ob razpadu Jugoslavije tako prebivalo le še 56,2 odstotka vseh Madžarov v Sloveniji in pričakujemo lahko, da se je ta delež v zadnjih treh desetletjih še dodatno znižal.

Spremembe v desetletju po zadnjem jugoslovanskem popisu prebivalstva iz leta 1991 so bile dramatične – delno zaradi politizacije verskega in posledično etničnega samoopredelitvenega vprašanja na popisu 2002, delno pa zaradi spremembe metodologije popisa (možnost samopopisa, samoopredelitev za starejše od 14 let, pošiljanje po pošti itd.) ter varstva podatkov. Vse skupaj je močno vplivalo na porast števila tako ali drugače neopredeljenih. Zato je leta 2002 Prekmurje kazalo precej drugačno popisno sliko kot leta 1991 (tabeli 3 in 4). Poleg metodoloških in rezultatskih razlik med obema popisoma je prišlo predvsem do velikega upada skupnega števila prebivalcev Prekmurja – za več kot 7.500 oseb (Josipovič 2009b).

Tabela 3: Izbrane etnične samoopredelitve 1991, Prekmurje

Preb. 1991	Skupaj	Hrvati 1	Madžari 2	Slovenci 3	Romi 4	Ostali 5	»Drugi« (1+2+4+5)	Skupaj neopred.	Skupaj opred.
UE Lendava	26.143	867	6.315	17.917	118	255	7.555	671	25.472
UE Murska Sobota	63.744	644	1.322	59.629	569	480	3.015	1.100	62.644
Prekmurje	89.887	1.511	7.637	77.546	687	735	10.570	1.771	88.116
Slovenija	1.965.986	54.212	8.503	1.727.018	2.293	93.843	158.851	80.117	1.885.869

Vir: Popis 1991, SURS

Tabela 4: Izbrane etnične samoopredelitve 2002, Prekmurje

Preb. 2002	Skupaj	Slovenci	Slovenci (% od vseh)	Slovenci (% od opred.)	»Drugi« (skupaj)	Drugi (% od opred.)	Opred. (skupaj)	Neopre. (skupaj)	Neop. (%)
UE Lendava	22.041	15.102	68,52	73,39	5.477	26,61	20.579	1.462	6,63
UE Murska Sobota	58.699	53.343	90,88	95,79	2.343	5,13	55.686	3.013	4,21
Prekmurje	82.359	69.990	84,98	89,94	7.828	10,06	77.818	4.541	5,51
Slovenija	1.964.036	1.631.363	83,06	92,32	135.619	7,68	1.766.982	197.054	10,03

Vir: Popis 2002, SURS

Tabeli kažeta, da kljub izpričani etnični pluralnosti na območju celotnega Prekmurja zaznavamo trend porasta slovenskega opredeljevanja med opredeljenimi v popisu, ne glede na rast števila neopredeljenih, ki ni visok v primerjavi z državnim povprečjem. Bistvena ugotovitev za celotno Prekmurje je, da se je prebivalstvo na tradicionalnih etnično madžarskih izrazito obmejnih območjih začelo spogledovati s slovenstvom in opuščati tradicionalno madžarstvo, vendar to velja tudi za tamkajšnje Hrvate. To ni presenetljivo, saj se je tudi madžarizacija določenih naselij zgodila relativno pozno, mestoma šele v 19. stoletju ali kasneje, tej tradiciji primerno pa se je tudi različno učvrstila (Kocsis 2005). Tudi pri Madžarih, čeprav manj kakor pri Italijanih, lahko zaznavamo trende napajanja manjšinskih vrst preko priseljevanja iz drugih območij tradicionalne poselitve v Vojvodini in na Hrvaškem (Bačka, Baranja, Srem in Banat) ter Madžarske.

5 Kako bi izgledalo narodno mešano območje Hrvatov v Sloveniji?

Ko analiziramo manjšinske populacije, ki so ostale na eni ali drugi strani meje ob spremembi državnih meja, kar velja za meje Slovenije z vsemi sosedami, imamo opraviti s pomembnimi razlikami v historiatu prostorov, ki so se selili izpod ene pod drugo jurisdikcijo. Kakor je madžarska manjšina najprej produkt priključitve Prekmurja Kraljevini SHS po prvi svetovni vojni, tako je tudi italijanska manjšina plod priključitve Primorske k Jugoslaviji in delitve STO po drugi svetovni vojni. Oblikovanje slovensko-hrvaške medrepubliške meje ima drugačno genezo, zato je smiselno izhodišče za opredeljevanje tradicionalnega manjšinskega prostora Hrvatov povezati s historičnimi pokrajinami, kjer se je slovensko-hrvaška razmejitev uveljavila najkasneje. Pri tem gre predvsem za območji Prekmurja in Istre, ter za območja potekov manjših mejnih sprememb vzdolž celotne meje, še posebej v Pokolpju (Bela Krajina z Žumberkom in Kočevsko).

S pomočjo analize obstoječih popisnih podatkov v časovnem obdobju od prvih modernih popisov zato lahko določimo taka tradicionalna poselitvena območja vzdolž historičnih meja na območju slovensko-hrvaškega stika (prim. Josipovič, Kržišnik-Bukić 2010). Prav spremembe poteka upravnih meja, posledično pa državnih, je tista ključna determinanta v procesu spreminjanja pripadnosti lokalnega prebivalstva temu ali onemu narodnemu korpusu. V ostalih območjih je verjetnost daljnoročnega oblikovanja stabilnih lokalnih ali regionalnih skupnosti mnogo manjša in je bila v prvi vrsti odvisna od izrednih zgodovinskih dogodkov. Kot tako lahko označimo denimo organizirano naselitev Uskokov v Beli Krajini in Žumberku, kjer je šlo za prebivalstvo s specifično veroizpovedjo, ki je oteževala ali preprečevala spontano zlivanje z okoliškim večinskim ali manjšinskim prebivalstvom (Josipovič 2007). V skladu s tem so denimo rimokatoliški Uskoki kmalu postali del večinske skupnosti, v katero so se priselili, medtem ko se je izročilo o uskoštvu bolj temeljito ohranilo pri grkokatoliških (ibid.). Do neke mere podoben proces je potekal na obmejnih območjih ali regijah ob historičnih mejah, ki so vztrajale tudi po mirovnih konferencah po prvi in drugi svetovni vojni, ali pa so se oblikovale s spremembo teh meja (npr. Nemci na Zahodnem Goričkem in na Apaškem polju, Madžari in Hrvati v Prekmurju, Italijani in Hrvati v Istri itd.).

Tradicionalni poselitveni prostor Hrvatov v Sloveniji je zato mogoče definirati drugače kot historičnega. Historični prostor bi pomenil območja, ki so jih Hrvati nekdanj zasedali, pa jih ne več, ali pa se prebivalstvo s hrvatstvom ne identificira več, oziroma ga ni pripravljeno deliti navzven – izven pripadnikov izbrane skupine. Po drugi strani je lahko historični prostor poselitve tisti, ki ga je označil kak od etnonimov vladajoče kaste ali sloja, ki je obvladoval določen prostor, npr. Kosezi ali Hrvati v različnih inačicah, kot so Kasaze, Kazage, Kosegi, Hrobati, Krobati, Horvati itd. (Pohl 2002). Zato se zdi primernejša raba sintagme tradicionalnega prostora poselitve. Ta predstavlja območja, kjer skozi daljše časovno obdobje v

takšni ali drugačni številčnosti dokumentirano nastopa določena etnična pripadnost, ki lahko bazira na samoizjavljeni pripadnosti ali govornem oz. maternem jeziku. Ne govorimo torej o tem, iz katere protoetnične entitete je prebivalstvo izšlo, ali kateri vladajoči sloj je predal etnično oznako podjarmljeni populaciji, temveč izhajamo iz modernih zaznav sredine 19. stoletja iz časov »narodotvorjak«.

Še pred pojavom modernih in natančnih (krajevnih) popisov so se pojavljale razne razmejitvene študije. V primeru Slovencev in Hrvatov je zato najbolj relevantna Czoernigova in na tej osnovi s korekcijami izpeljana Kozlerjeva razmejitev. Najprej torej Czoernig in nato Kozler sta bila prva, ki sta natančno, naselje za naseljem, razmejila takrat po njima percipirani slovenski jezikovni prostor napram hrvaškemu. Problem ali posebna kakovost njune zamejitve je bila v tem, da sta opredelila različno široke prehodne pasove, ki razmejitev močno komplicirajo, ne pa poenostavljajo. Tega se je za Czoernigom močno zavedal tudi Kozler, ki je v zapiskih poudaril, da je mejo oblikoval ostro zaradi jasnosti, ne pa zaradi pravilnosti, saj bi lahko mejo, kot je dejal, potegnil tudi v črti od Bakrskega zaliva pa vse tja do dolnje Drave (Josipovič 2011). Kljub tem komentarjem in Kozlerjevem nelagodju se je kasneje večinoma uveljavila prav jasna Kozlerjeva črta, ki pa je imela za posledico izključitev prehodnih območij tako v Istri kot na panonskem delu slovensko-hrvaške meje.

Kakor vidimo iz zemljevida obstajajo jasno razvidna območja naselij z dolgotrajno in tradicionalno navzočnostjo hrvaškega etničnega elementa v popisih, pretežno vezana na historične regije: Slovenska Istra, Kočevsko, Bela Krajina, Spodnje Posavje, slovenski del Medjimurja in Dolnje Prekmurje. Pri tem pa se zaradi obsežnosti problematike nismo podrobneje lotili drugih območij, saj je mogoče beležiti številčno populacijo Hrvatov tudi po drugih regijah Slovenije.

Slika 1: Kartografska opredelitev historičnih pokrajin in tradicionalne poselitve Hrvatov beležene v modernih popisih ter novejša cone (t. sivo) sklenjene poselitve

Vir: Rezultati lastne analize 2021-2022.

6 Zaključek

Hrvate beležijo popisi na današnjem ozemlju Slovenije že od 19. stoletja dalje. Zlasti v zadnjih stotih letih je njihova popisna navzočnost relativno številčna. Na osnovi analize popisov iz leta 1921 smo ugotovili, da je pred stotimi leti na današnjem območju Slovenije prebivalo približno 8500 Hrvatov. To število se je do leta povzpelo 1948 povzpelo na 16.000, pri čemer smo upoštevali spremembe meja po delitvi STO. V okviru takratne hrvaške populacije v Sloveniji jih je bilo kar tri četrtine rojenih na ozemlju, ki ga danes obsega Slovenija. Število Hrvatov je po II. Svetovni vojni raslo zlasti na račun migracij in je doseglo svoj vrhunec leta 1981, ko jih je popis naštel okrog 54.000. Odtlej sledi najprej stagnacija, nato pa drastičen upad etničnega opredeljevanja, čeprav je po maternem jeziku število ostalo na ravni okrog 54.000. Številčnemu zmanjšanju hrvaške populacije do leta 2002 (36.000) so botrovali vzporedni procesi fizičnega zmanjševanja populacije (višja smrtnost ob višji povprečni starosti), okolnosti pretežne razpršenosti položaja znotraj večinskega prebivalstva, opuščanja specifičnega etničnega opredeljevanja in prehoda v slovensko etnično opredelitev. Predvsem pa se kažejo učinki etnične zapostavljenosti, saj položaj Hrvatov v Sloveniji kot tradicionalno prisotne manjšine ni ustrezno zaščiteno. Predlog zaščite specifične kulturne pokrajine, kjer so Hrvati tradicionalno prisotni, se zato kaže kot ena od možnosti. V tako zaščitenem prostoru bi se na poseben način varovalo vedute naselij, specifične ekonomske rabe prostora, zemljiško strukturo, pejsaže in lokalna zemljepisna imena, na drugi strani pa lokalna narečja ter izročilo, kar danes v Sloveniji v tej obliki ne poznamo. S takim pristopom bi razbremenili potrebo prebivalstva, da bi se morali kjerkoli izpostavljati z navajanjem specifične etnične pripadnosti, hkrati pa omogočili, da se specifični kulturno-geografski prostori razvijajo na svoj specifičen način.

Tabela 5: Število Hrvatov v obmejnem pasu na območju tradicionalne poselitve v zadnjih 100 letih

občina/upravna enota	Prebivalstvo 2002	Hrvaški materni Jezik 2002	(% hrv. mat. j. (od opred.)	število Hrvatov								
				2002	1991	1981	1971	1961	1953	1948	1931	1921
Lendava	23660	901	3,87	593	867	904	653	593	635	411	480	256
Ljutomer	17952	442	2,53	138	378	504	402	279	228	197	1600	1543
Ormož	17095	449	2,68	199	389	464	483	478	334	249	498	280
Ptuj	66244	1057	1,63	505	1032	1163	1001	1002	984	709	713	332
Šmarje pri Jelšah	31487	1435	4,66	933	1565	1557	1215	1189	555	1033	756	206
Brežice	23253	1423	6,26	840	1325	1229	852	798	629	343	368	322
Krško	27586	613	2,28	346	541	544	251	217	256	272	275	248
Novo mesto	61122	1569	2,62	1057	1462	1280	651	397	381	319	436	59
Metlika	8123	1078	13,56	664	1022	866	509	356	311	388	307	397
Črnomelj	18290	1002	5,60	683	1029	787	441	487	259	311	335	228

Kočevje	17253	1213	7,25	787	1422	1437	1210	996	743	635	291	495
Ribnica	13262	314	2,41	191	226	229	138	272	227	156	51	37
Cerknica	15502	385	2,52	231	360	391	314	278	110	102	72	15
Iirska Bistrica	14234	509	3,65	249	399	431	269	232	238	507	rapalska meja	
Sežana	23224	692	3,05	475	562	531	343	189	165	75	rapalska meja	
Koper	47539	3824	8,36	2193	3386	4450	3751	1775	STO	(20)	rapalska meja	
Izola	14549	1199	8,65	804	1223	1788	1421	1025	STO	STO	rapalska meja	
Piran	16758	1403	9,01	810	1469	2024	1808	1794	STO	STO	rapalska meja	
Slovesno-hrvaški obmejni prostor	457133	19508	4,38	11698	18657	20579	15712	12357	6051	5727	6184	4418
Obmejni prostor brez NMO	354627	12181	3,51	7298	11712	11413	8079	7170	5420	5296	5702	4162

Vir: Popisi prebivalstva 1921–2002 (SUR5; lastni izračuni)

S pomočjo analize obstoječih popisnih podatkov v časovnem obdobju stoletja in pol od prvih modernih popisov smo območja naselij z dolgotrajno in tradicionalno navzočnostjo hrvaške etničnosti ugotovili predvsem v Dolnjem Prekmurju, slovenskem delu Međimurja, v Spodnjem Podravju, Posotelju, v Spodnjem Posavju in delih nizke Dolenjske, v Pokolpju v Belin Krajini, Žumberku in Kočevski ter v celotnem območju historične Slovenske Istre.

Literatura

- Anderson, Benedict, 2006 [1991]. Zamišljene skupnosti. O razvoju in širjenju nacionalizma. Studia Humanitatis, Ljubljana.
- Josipovič, Damir, 2005. Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. V: Bufon, Milan (ur.). Slovenija po letu 2004. Koper: Univerza na Primorskem, ZRS, Založba Annales. 347–370.
- Josipovič, Damir, 2006. Učinki priseljevanja v Slovenijo po II. svetovni vojni. Založba ZRC, Ljubljana.
- Josipovič, Damir, 2007. Žumberk: meja, etničnost, veroizpoved, rodnost in migracije prebivalstva – demogeografska analiza. Dve domovini / Two Homelands 25, 39–68.
- Josipovič, Damir, 2009a: Razprava o odnosu center - periferija: peripanonski slovensko-hrvaški stik v sistemu širitve EU. V: Gosar A. (ed.), Development opportunities of Slovenian border regions. Annales, Koper, pp. 197-211.
- Josipovič, Damir, 2009b. Romi in Prekmurje: spremembe v etno-demografski strukturi po letu 1991, 227–238.
- Josipovič, Damir, 2011. Slovensko-hrvaška meja: izbrane problematizacije političnega in etničnega razmejevanja. V: Darovec, Darko in Strčić, Petar (ur.). Slovensko-hrvaško sosodstvo /

- Slovensko-hrvatsko susjedstvo. Univerza na Primorskem, ZRS Koper, Založba Annales, Koper, 227–248.
- Josipovič, Damir, 2012. Instrumentalizacija etničnosti znotraj večnacionalnih držav. Dve domovini, 35, 135–148.
- Josipovič, Damir, 2014. Avtohtonost, etničnost, narodnost in definicija narodne manjšine. V: Vera Kržišnik Bukič, Damir Josipovič, (ur.). Zgodovinski, politološki, pravni in kulturološki okvir za definicijo narodne manjšine v Republiki Sloveniji. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 9–34.
- Josipovič, Damir, 2016. Migracije v Slovenijo iz (nekdanje) Jugoslavije po drugi svetovni vojni. Geografija v šoli 24, 2/3, 44–50.
- Josipovič, Damir, 2020. Severne meje južnega slovanstva in geostrateški pomen prekmurskega mejišča: zakaj je bila pridobitev Prekmurja usodna za nastanek današnje Slovenije? V: Medvešek, Mojca in Novak-Lukanovič, Sonja (ur.). Raznolikost v raziskovanju etničnosti: izbrani pogledi II. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, str. 75–108.
- Josipovič, Damir in Kržišnik-Bukič, Vera, 2010. Slovensko-hrvaški obmejni prostor : etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Josipovič, Damir in Repolusk, Peter, 2003. Demografske značilnosti Romov v Prekmurju. Acta Geographica Slovenica, 43, 1, 127–149.
- Kocsis, Károly, 2005. A Muravidék mai területének etnikai térképe. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Komac, Miran, 2002. Narodne manjšine. Teorija in praksa. FDV, Ljubljana. Mikeln, Miloš in Grafenauer, Bogo, 1991. Malo zgodovinsko berilo: najkrajša zgodovina Slovencev, posebno novejšo in najnovejšo dobo. Ljubljana: Založništvo slovenske knjige.
- Mileta Mattiaz, Olinto, 2002. Ipotesi sulla composizione etnica in Istria, Fiume e Zara, Ricerche Sociali, II, 7–120.
- Piry, Ivo in Repolusk, Peter, 1985. Narodnostno mešano območje v Slovenski Istri, Geographica Slovenica 16: 45–73.
- Pohl, Walter, 2002. Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567 - 822 n. Chr. C.H.Beck; 2., aktualisierte Edition, München.
- Popis 1921. Kraljevina Jugoslavija: Opšta Državna Statistika (KJ ODS). Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. Sarajevo, 1932.
- Popis 1931. Kraljevina Jugoslavija: Opšta Državna Statistika. Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931. godine, knjiga II: Prisutno stanovništvo po veroispovesti. Beograd, 1938.
- Popis 1948. Popis stanovništva FNRJ od 15.3.1948. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd, 1950.
- Popis 1953. Popis stanovništva FNRJ od 31.3.1953. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd, 1960.
- Popis 1961. Popis stanovništva SFRJ od 31.3.1961. Savezni zavod za statistiku SFRJ, Beograd, 1967.
- Popis 1991. Popis prebivalstva Republike Slovenije 31.3.1991. Statistični urad RS, Ljubljana.
- Popis 2002. Popis prebivalstva Republike Slovenije 31.3.2002. Statistični urad RS, Ljubljana.
- Roglič, J. 1946: Le Recensement de 1910: ses méthodes et son application dans la Marche Julienne. Sušak, 70 str.
- Šumi, Irena. 2000. Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Zajc, Marko, 2006. Kje se slovensko neha in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja. Ljubljana: Modrijan. 391 str.